

WŁADYSŁAW RUSIŃSKI

PROFESOR STANISŁAW BOROWSKI
JAKO HISTORYK GOSPODARCZY

Stanisław Borowski rozpoczął pracę naukową badaniami z historii gospodarczej i one właśnie uformowały jego sylwetkę jako człowieka nauki. Tragiczne lata wojny i okupacji sprawiły, że studia uniwersyteckie rozpoczął jako człowiek dojrzały, o skryształizowanych już planach życiowych. Wybrany kierunek nauki — studia ekonomiczne — odpowiadał Jego zainteresowaniom poznawczym; uczestnictwo w seminarium prowadzonym przez profesora Jana Rutkowskiego wprowadziło go w arkana najlepszego w kraju warsztatu naukowego z zakresu historii gospodarczej i zaznajomiło wstępnie z wypróbowanymi metodami badań historycznych. Trzeba podkreślić, że wskazania metodyczno-warsztatowe Profesora trafiły w osobie Stanisława Borowskiego na grunt szczególnie podatny. Zwłaszcza wpajana przez prof. Rutkowskiego fundamentalna zasada rzetelności i dokładności we wszelkiej pracy naukowej stała się od początku dewizą życiową Stanisława Borowskiego i podstawową wytyczną całej jego dalszej działalności na polu nauki. Nie bez znaczenia był też fakt, że prof. Rutkowski w swoich badaniach posługiwał się na szeroka skalę metodami statystycznymi.

Niestety, jeszcze przed ukończeniem studiów przez S. Borowskiego, prof. Rutkowski odszedł z grona żyjących. Osieroconą gromadkę seminarzystów wziął pod swoją opiekę prof. Hoszowski z Torunia (później przeniósł się do Krakowa). Zle względu na trudny dojazd i odmienność zainteresowań badawczych, przekazał mi w 1951 r. dalszą pieczę nad rozwojem naukowym początkującego, ale świetnie zapowiadającego się badacza. Stanisław Borowski miał już bowiem w chwili ukończenia studiów wyraźnie skryształizowane plany naukowe. Jako przedmiot badań wybrał sobie przemiany w strukturze społecznej i gospodarczej wsi wielkopolskiej w okresie zaborów (do 1914 r.). W tych ramach mieścił się ściślejszy temat pracy doktorskiej: *Geneza i warunki pracy robotników rolnych Wielkopolski w okresie wielkich reform agrarnych (1816 - 1860)*. Postawiło to Borowskiego, od niedawna starszego asystenta przy Katedrze Statystyki Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Poznaniu, przed zadaniem niezwykle odpowiedzialnym i trudnym. Chodziło o wszechstronne zbadanie procesu przeobrażania się małorolnego i bezrolnego chłopą epoki feudalnej w najemnego robotnika rolnego ery kapitalizmu, o zbadanie tych przemian zarówno od strony ilościowej, jak i jakościowej. W tym celu należało przejrzeć i zapisać metodą „fiszek” olbrzymi materiał źródłowy, rozproszony w wielu zespołach archiwalnych, dokonując przy tym żmudnych, pracochłonnych przeliczeń.

Borowski zorganizował poszukiwania archiwalne z niespotykanym rozmachem, wykorzystywał na nie każdą chwilę wolną od zajęć dydaktycznych. Z Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, a później Wyższej Szkoły Ekonomicznej otrzymywał niewielki zasiłek na opłacenie pomocy technicznej, resztę pokrywał z własnego budżetu, żyjąc nader skromnie i oszczędnie. We wszystkich poczynaniach waleń wspierała go Żona — historyk z wykształcenia.

Jednocześnie Stanisław Borowski intensywnie rozwijał i ulepszał swój warsztat naukowy. Był pilnym uczestnikiem prowadzonego przeze mnie seminarium doktorskiego, brał żywy udział w dyskusjach seminaryjnych, wybijał się erudycją i wnikliwym podejściem do dyskutowanych problemów.

Badania okazały się bardziej czasochłonne niż to przewidywaliśmy na początku, proces gromadzenia źródeł przedłużał się. Trzeba wiedzieć, że po wojnie, w następstwie reformy rolnej, Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Poznaniu przejęło kilkadziesiąt tysięcy poszytów akt podworskich, pochodzących w dużej mierze z okresu badanego przez Autora. Była to nieprzebrana kopalnia informacji, ale też olbrzymia praca do wykonania, zwłaszcza że wspomniane zespoły znajdowały się dopiero we wstępnej fazie porządkowania. W ciągu kilkuletniej wytężonej pracy Autor rozpracował cały ten ogromny materiał, wykorzystał też skrupulatnie inne zasoby aktowe zarówno w tymże archiwum, jak też w zbiorach Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, Biblioteki Raczyńskich i Biblioteki Kórnickiej oraz w Archiwum Archidiecezjalnym. Sięgnął również do zasobów akt w Gnieźnie i Bydgoszczy.

Badania archiwalne i pisanie pracy przedłużały się z innego jeszcze względu. Pisałem na ten temat: „Zawiniła tu skrupulatność Autora, który w czasie pisania pracy nie mógł oprzeć się pokusie, aby wszystkie napotkane po drodze, nawet drugorzędne i marginesowe problemy rozwiązywać i naświetlać samodzielnie. Moje oddziaływanie hamujące nie zawsze skutkowało, dyskusje seminaryjne przemieniały się nieraz w zaciekły pojedynek z Autorem, który z niebywałym uporem przysparzał sobie pracy”¹. W rezultacie powstało dzieło bardzo obszerne, które po niezbędnych skrótach i uproszczeniach ukazało się jako książka licząca 550 stron tekstu i 100 stron aneksów statystycznych².

W tym czasie S. Borowski legitymował się już znacznym dorobkiem drukowanym. W latach 1957 i 1958 ukazała się dwuczęściowa cenna monografia pt. *Rozwój mechanizacji pracy w rolnictwie Wielkopolski w latach 1823 - 1918*³. Autor przedstawił w niej proces wdrażania postępu technicznego w gospodarstwach rolnych Wielkopolski w XIX w. oraz jego społeczne i polityczne uwarunkowania. Charakterystyczne cechy twórczości naukowej S. Borowskiego: gruntowna podbudowa źródłowa, znakomite uporządkowanie zagadnień, jasne i staranne ujęcie formalne — już

¹ Z przedmowy do wydanej w 1963 r. pracy doktorskiej nt. *Kształtowanie się rolniczego rynku pracy w Wielkopolsce w okresie wielkich reform agrarnych 1807-1860*, Poznań 1963, s. 5 - 6.

² *Kształtowanie się rolniczego rynku pracy w Wielkopolsce w okresie wielkich reform agrarnych 1807 - 1860*, Poznań 1963.

³ *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych* 1957, t. XVII, s. 131 - 238; 1958, t. XIX, S. 161 - 277.

w tej pracy uwidoczniły się z całą wyrazistością. Autor miał też już w swoim dorobku kilka recenzji prac z zakresu historii agrarnej.

Jeszcze przed ukazaniem się pracy doktorskiej wyszła drukiem rozprawa habilitacyjna przygotowana również pod moją opieką naukową, zatytułowana: *Rozwarstwienie wsi wielkopolskiej w latach 1807 - 1914. Studium statystyczne nad społecznymi i ekonomicznymi następstwami włączenia wsi w orbitę rynku*⁴. Tak jak w przypadku pracy doktorskiej, Autor potraktował temat bardzo wyczerpująco i wszechstronnie. Zajął się przeobrażeniami struktury społeczno-majątkowej całej ludności wiejskiej w przełomowym okresie przechodzenia od feudalnych do kapitalistycznych stosunków społecznych. Starał się przedstawić i wyjaśnić zarówno zmiany w strukturze gospodarstw, jak i w składzie ich posiadaczy. Jako instrument badawczy zastosował na szeroką skalę współczesne metody statystyczne; zebrany dla potrzeb pracy obszerny materiał liczbowy przedstawił w postaci tabel, diagramów i wykresów przy szerokim wykorzystaniu różnego rodzaju wskaźników i współczynników. Praca stanowi duże osiągnięcie w badaniach nad historią społeczno-gospodarczą Wielkopolski, a pod względem metodycznym i warsztatowym jej znaczenie jest szersze, wychodzące poza ramy terytorialne zakreślone w tytule. Opracowaniem tym Autor włączył się w sposób znaczący w podstawowy nurt badań naszej nauki historycznej, w których aktualnie wysuwa się, na plan pierwszy problem przeobrażeń strukturalnych społeczeństwa polskiego od czasów najdawniejszych do chwili obecnej.

Stosunków wiejskich Wielkopolski w XIX w. dotyczą też niektóre późniejsze prace S. Borowskiego. Na szczególną uwagę zasługuje studium pt. *Gospodarstwo rolne w Wielkopolsce w latach 1807 - 1833 w świetle współczesnej statystyki*⁵. Autor przedstawił w nim, opierając się na materiałach statystycznych wymienionego okresu, liczebność i strukturę wielkościową gospodarstw chłopskich, strukturę powierzchni użytkowanej rolniczo oraz stan inwentarza żywego w gospodarstwach różnych kategorii. Rezultaty dociekań Autora z dwóch zwłaszcza względów są bardzo cenne: dostarczają nowych danych do okresu stosunkowo ubogiego w przekazy źródłowe, po drugie, prostują zakorzenione w literaturze historyczno-gospodarczej wcześniejszej daty nieścisłe poglądy na ten okres.

Do grupy opracowań z zakresu dziejów wsi wielkopolskiej należy też szereg przyczynków i referatów naukowych S. Borowskiego. Pisał na temat kryzysu agrarnego w Poznańskim przed 1823 r.⁶, na temat produkcji rolnej w Wielkopolsce w okresie Księstwa Warszawskiego⁷, naświetlał też inne szczegółowe kwestie związane z tą problematyką. Dla historyka gospodarczego dużą przydatność mają również jego studia metodyczne i źródłoznawcze. Zajmował się m.in. kwestią stosowania metod statystycznych w badaniach z zakresu historii, opublikował także szereg

⁴ Poznań 1962, ss. 351.

⁵ Studia do Dziejów Wielkopolski i Pomorza, t. VII, z. 2, s. 75 - 138.

⁶ *Kryzys agrarny w Wielkopolsce w przeddzień dekretu uwłaszczeniowego z 1823 r.*, Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych 1962, t. XXIV, s. 117- 130.

⁷ *Produkcja roślinna Wielkopolski w okresie Księstwa Warszawskiego*, Studia z Dziejów Gospodarstwa Wiejskiego 1966, t. VIII.

artykułów źródłoznawczych. Przede wszystkim jednak w pionierski sposób przecierał ścieżki badaniom z zakresu demografii historycznej. Kierowane przez Niego zespołowe prace badawcze, oparte na zapisach w parafialnych księgach metrykalnych, przerastają rozmachem wszystkie dotychczasowe inicjatywy w tym zakresie. Dziś już walor dokumentu historycznego mają jego badania nad problemami współczesnymi: zasobami siły roboczej na wsi, budżetami gospodarstw wiejskich.

Obok tych prac badawczych poważne miejsce w dorobku drukowanym Prof. Stanisława Borowskiego zajmują krytyczne omówienia publikacji z zakresu dziejów społecznych i gospodarczych. Rozległa erudycja w kilku jednocześnie dyscyplinach naukowych (historia gospodarcza, statystyka, demografia) oraz dobra znajomość języków obcych pozwoliły mu aktywnie uczestniczyć w wielu krajowych i międzynarodowych zjazdach, konferencjach, sesjach i sympozjach naukowych z zakresu wszystkich wymienionych dziedzin wiedzy. Gdy chodzi o dzieje gospodarcze, Prof. Borowski był jednym z głównych referentów na sesji naukowej historyków wsi w Rogowie (16 - 18 IX 1964 r.) oraz na międzynarodowym kolokwium na temat gospodarstwa wiejskiego przed i podczas rewolucji przemysłowej (Białowieża, wrzesień 1973 r.). Uczestniczył też w V Międzynarodowym Kongresie Historii Gospodarczej w Leningradzie (10 - 14 VIII 1970 r.).

Na zakończenie jeszcze parę zdań natury bardziej osobistej. Moja rola kontrolna i doradcza w pierwszych latach działalności naukowej Stanisława Borowskiego odbiegała od samego początku od praktykowanego zazwyczaj wzorca. Mniej było bezpośredniego kierowania i nadzoru, więcej za to dyskusji, więcej wymiany poglądów, z której sam też po trosze korzystałem. Dyskusje te stały się zwyczajem i później, gdy stosunek nauczyciela do ucznia ustąpił miejsca ścisłej współpracy i serdecznej przyjaźni. Legendarna wprost pracowitość Prof. Borowskiego nakazywała podziw, ale budziła też niepokój; przedłużony nadmiernie dzień pracy, skrócony czas wypoczynku, skromny, ascetyczny wręcz tryb życia — wszystko to nadmiernie wyczerpywało jego siły fizyczne, przy tym organizacja i kontrola szeroko rozbudowanych badań zespołowych zabierała mu coraz więcej czasu, ze szkodą dla realizacji własnych planów badawczych, związanych z wykorzystaniem zebranych wcześniej materiałów źródłowych.

Nagła śmierć przekreśliła wszystkie zamierzenia. Pozostał jednak bogaty i cenny dorobek twórczy, w którym prace z zakresu historii gospodarczej i społecznej odgrywają poważną rolę. Zapewniają one Prof. Stanisławowi Borowskiemu poczesne miejsce w naszej historiografii. Obszerna statystyczna dokumentacja tych prac, skrupulatność warsztatowa i nowoczesne podejście metodyczne zbliżające Autora do szkoły „historii ilościowej”, nadają Jego dziełom cechy nowatorstwa.

PROFESSOR STANISŁAW BOROWSKI AS A ECONOMY HISTORIAN

Summary

Professor Stanisław Borowski, though professionally connected with statistics and demography, stalled his economic activity with research on economic and social history. As a participant of a seminar conducted by Prof. Jan Rutkowski, who was one of co-originators of the

science of economic history in Poland, he earned first knowledge on research methods of economic historian. First of all, he learned to esteem and use in practice principles of closeness and reliability in all scientific undertakings. He stayed true to the principles until the end of this life. After Prof. Rutkowski's death (1949) Stanisław Borowski put forth further scientific activity under direction of the author. The protection turned into a sincere, obliging friendship later on.

Scientific output of Professor Borowski is impressive in the scope of economic history. It is mainly devoted to the history of Wielkopolska agriculture and country in the 19th and the 20th centuries. It comprises a few voluminous monographic works, f. ex. a great monography entitled „Genesis and Labour Conditions of Agrarian Workers in Wielkopolska During Great Agrarian Reforms (1816 - 1860)", the work qualifying for assistant-professorship entitled „Stratification of Wielkopolska Country in the Years 1807 - 1914", numerous minor treatises and articles, methodic studies, papers prepared for scientific congresses and conferences (in which Prof. Borowski participated intensely) and critics of Polish and foreign publications in the scope of economic and social history. All Prof. Borowski's works are based on very profound source data. Owing to wide utilization of statistical methods and stress put on research on social structures they liken the trend represented by the French „histoire quantitative"

Unusual diligence of Professor Borowski won over the common respect for him. The premature death, unfortunately, put an end to his further scientific plans. His voluminous output, however, in the scope of economic history has remained. It occupies a very important place in Polish historiography.